

VÁRI ANDRÁS

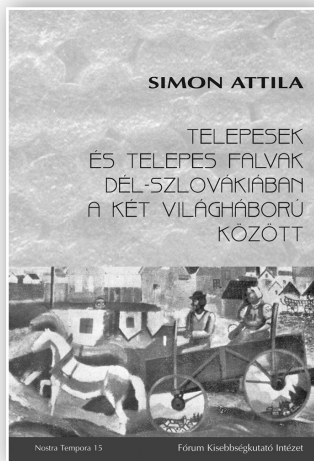
„...Ezt a területet osszuk szét
a mi szlovák földműveseinknek...”*

Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában
a két világháború között.*

Nostra Tempora 15, Fórum Kisebbségkutató Intézet,
Somorja, 2008, 286 oldal.

Könnyű ezt a könyvet ajánlani – hiszen vannak ugyan hibái, de fontos, nagy forrásfeltárássra épülő és értelmesen érvelő munka. A téma központi jelentősége nyilvánvaló – az utódállamokban a magyar nemzeti-ségű lakosság fölszámolásának talán legfontosabb eszközei az ún. földreform és a telepítési politika voltak, melyek hatása máig nyúlik.

Simon könyve logikusan szerkesztett – a szakirodalmi áttekintés (1. fejezet) után a kolonizáció keretét adó cseh-szlovák földreformot, annak tágabb politikai összefüggéseit és eredményeit ismerteti (2. fejezet), majd Dél-Szlovákia szláv kolonizációjának terveit tekinti át (3. fejezet). Ezután a megvalósulás fázisait és aspektusait veszi

---

* Milán Hodža a parlamenti klubok vezetőinek 1919. február 27–28-i ülésén, idézi Simon Attila itt ismertetett műve 67. oldalán.

sorra négy fejezeten át (4. fejezet: Dél-Szlovákia szláv kolonizációjának első évei, 5. fejezet: Az állami telepítések aranykora, 6. fejezet: Gazdálkodás és élet a kolóniákon, ill. 7. fejezet: A telepítések a politika kereszt-tüzében). Végül a szerző mérleget készít a kolonizációról (8. fejezet), a kötet lezárásaként pedig kitekint a telepítések sorsára a visszacsatolások időszakában (9. fejezet).

A feldolgozott levéltári források magukban is kisebb szenzációkat jelentenek. Simon a minisztériumi források mellett az Állami Földhivatal és a Telepítési Hivatal anyagaiból dolgozott. Ezek terjedelme és részleges rendezetlensége hatalmas munkát követelt a szerzőtől. Ezek segítségével egyrészt hiteles képet adhat az átcsatolt területek betelepítésekkel történő elszlovákosításáról, másrészt e folyamatok irányítóinak szemszögéből is megmutathatja a nagy vállalkozás céljait, terveit, végrehajtását, nehézségeit. Ez nagy eredmény.

Az első résznél, a földreform ismertetésénél viszont kritika érheti a szerzőt. Európában ez már egy jól feldolgozott téma. Ennek ellenére Simon nem tekint ki más közép-európai országokra, így Magyarországra sem. De még a csehszlovák eset ismertetése sem kifogástalan. Szerintem a szerző az általa idézett két német munkánál bővebb figyelmet szentelhetett volna az elcsatolt magyar területek lakosságával lényegében megegyező sorsú németiség egykorú monográfiáiban, de népszövetségi emlékiratok sorában is rögzített, jól adatolt elemzéseinek és álláspontjainak.

Miközben a csehszlovák politikai kontextust találóan és tömören vázolja, a gazdaságpolitikai kérdésekkel szemben némi idegenséget árul el a szerző. Ez az érvelés követését nehezítő formai hibákban is jelentkezik. Például a szöveg közé zsúfolt százalékokat előnyösebb táblázatokba foglalni, még akkor is, ha van már épp elég belőlük – hiszen ez a témából adódik. A táblázatok fejléceit, ahogy az egyes érveket is, kristálytisztán kell megfogalmazni – ám e fejezetben sokszor nem világos, hogy valamilyen állítás az összes földterületre, vagy csak a mezőgazdaságilag művelt területre vonatkozik-e.

A formai kuszaságok mögött más hiba is megbújik – a szerző különösebb mérlegelés nélkül elfogadja az utódállami és baloldali történetírás által immár vagy hetven éve hangoztatott állítását, hogy a földreform magában véve modernizációs lépést jelentett (47. o.). Gazdag irodalom bizonyítja, hogy ez nem így van, még akkor sem, ha föltesszük, hogy az emberek tömegeinek földhétségét a magántulajdon sérelmére is ki kell elégíteni. A birtokviszonyok a gazdálkodásnak csak egyik keret-

rendszerét adják, mások mellett, mint amilyenek például a természet- és gazdaságföldrajzi, közlekedési, piaci, képzettségi és üzemi viszonyrendszerek. Ha a birtokviszonyokat úgy változtatják meg, hogy azok más adottságokkal konfliktusba kerülnek, azt a gazdálkodás eredményessége sínlyi meg. A szükséges adaptáció, összehangolódás a változtatás tárgyai és a változás mozgatói, vagy mondjuk így, a reformátorok és a reform elszenvedői között akkor biztosítható, ha a birtokreform nem forradalmi; azaz – nem a politikai erőközpont által a helyszínre küldött különleges felhatalmazású erők diktatúrájának eredménye és nem gyorsított ütemben zajlik. Ez a feltétel a közép-kelet-európai földreformok egyikében sem teljesült, nem csoda, hogy mindenhol csökkent a teljesítmény. A reformmal létrehozott, ám éppen születési hibájuk okán csökkenő hozamú mezőgazdasági termelőegységek a húszas évek végétől csökkenő árak mellett főleg az eladósodott és életképtelen törpebirtokok sorait gyarapították. Legalább ennyivel ki kellett volna egészítenie Simonnak a földreformot az állítólagos társadalmi igazságtalanságok orvosságaként tekintő, általa reprodukált véleményt („javított a szegénység és kisparsztság helyzetén”, 47. o.).

Másrészt Simon egyértelműen megfogalmazza azt is, hogy a földreform nemzetpolitikai célú volt, fő kárvallottjai pedig – még a németeknél is inkább – a magyarok. Ez részben a Csallóköz és a déli Felvidék mezőgazdasági üzemszerkezetéből adódott, részben abból, hogy a juttatásokból legnagyobb részben kizárták a magyarokat. A később a bécsi döntéssel visszatért területeken (ami nagyjából megfelel a magyar többségű területeknek) például az összes kiutalt föld 19%-át kapták az itt élő magyarok, miközben a terület összes lakosságának mintegy 80%-a volt magyar. Az 1918 előtti teljes magyar területen 1937-ig összesen lefoglalt és tulajdonosának vissza nem juttatott kb. 845 ezer hektárból (46. o.) a Földhivatal 1932-es adatai szerint 29 ezer hektárt kaptak magyar nemzetiségűek, plusz 5 ezer hektárt bérletként művelhettek (59–60. o.), tehát összesen az adott területen lefoglalt és vissza nem juttatott birtokállomány kb. 3%-ának megfelelő nagyságú földet kaptak, a szlovák juttatotknál magasabb megváltási áron.

Az egykorú csehszlovák földbirtok-politika különösen az „idegen” nagybirtokosokat tekintette fölszámolandónak, tehát nem pusztán földtulajdonosként büntette a nagybirtokosokat, hanem az ellenségnépek (német–magyar) tagjaiként. Miközben az állami ellenőrzést kimondó törvény egyértelmű látszólag felső határt szabott a birtokokra (250 ha),

a törvény egy másik paragrafusa kivételt is engedett, az igénybevett birtokok tényleges fölosztására pedig a Földhivatal mérlegelése alapján akár évtizeddel később is sor kerülhetett, addig a birtokot – ismét a földhivatal engedélyei alapján – el is lehetett adni, sőt, szét is lehetett parcellázni. Ugyanakkor a fölosztás, államosítás és más igénybevételek után fennmaradó ún. „maradványbirtokra” 500 ha volt a felső határ, de az egykorú német irodalom szerint sok esetben ezt is jelentősen túllépték. Az objektív jogi norma kulisszája mögött igen széles lehetőséget biztosítottak a földreform kormányzati szempontú, a jogegyenlőségre fittyet hányó lebonyolítására, elsősorban a Földhivatalnak. Arra, hogy ez utóbbi minek alapján járt el, említhető két jellemző, Simon által dokumentált adalék. Egyrészt, hogy a Földhivatal, bár sose hozta nyilvánosságra, folyamatosan statisztikát vezetett a földreform folyamatának nemzetiségi vonatkozásairól (59. o.). Másrészt, hogy a Földhivatal nem a parlament vagy a kormány, hanem megszakítás nélkül a csehszlovák Agrárpárt ellenőrzése alatt állt, dacolva a többi párt kritikájával.

Itt talán lehetett volna egy lépéssel tovább is menni. Azt, hogy a Földhivatal és az Agrárpárt klientúrája kapta a maradékirtokok egész sorát, a szerző leszögezi ugyan (45, 47. o.), de nem időzik e kérdésnél. Joggal, ha azt tekintjük, hogy a „telepítés” fogalmához telep is kell, hogy tartozzon, ha pedig ez áll munkája középpontjában, akkor az egyéni birtokosok cserélődését a maradványbirtokok birtokában tényleg nem kell, hogy figyelemmel kövesse. Másrészt az egykorú német irodalom dokumentálta, hogy az igénybevett nagybirtokokból képzett és (az államot és a szövethatárokat is beleértve) új birtokosoknak juttatott, átlagosan is 100 ha körüli, de egyes esetekben az 500 ha-t is jóval meghaladó ún. „maradványbirtokok” új urai kifejezetten avval a vállalással kapták birtokaikat, hogy mintegy „új cseh vidéki nemességet” képezzenek (a Földhivatal vezetőjének, Karel Viškovskýnak 1924-es nyilatkozata szerint). Evvel együtt azt is vállalták, hogy alkalmazottaikat kicserélik, a munkavállalás feltételül szabják az alkalmazott gyermekeinek csehszlovák iskoláztatását, az ellenségnép intézményeit, ahol lehet rombolják, a szláv mozgalmakat támogatják. Ha tehát az ellenségnépek főszerűségének egyik eleme a telepítés, a másik a maradványbirtokok ilyen, a németek által fölpanaszolt csehszlovákizáló szerepe, akkor a két iker mindegyikére lehetett volna egy-egy pillantást vetni.

Simon Attila azt a rendkívül érdekes megállapítást teszi, hogy a magyar pártoknak a húszas évek első felében a földreformmal szem-

beni, a németekével összehasonlítva gyenge, későn kibontakozó kritikáját (főleg a keresztényszocialistáknál, v. ö. 51–52.) motiválhatta éppen a magyar nagybirtokosok – a csehszlovák Földhivatal viselkedése által táplált – jogos vagy illuzórikus reménye a különalkuk kötésére. Ez bizony könnyen lehet, de jó lenne tovább vizsgálni. Egy olyan világban, ahol már nem abba a kérdésbe torkollnak a „tudományos” viták, hogy a magyar vagy a szlovák szivárvány szebb-e, az egyik legérdekeesebb társadalomtörténeti együttműködés tárgya lehetne a formális, de a valóságot uralni nem képes állami intézmények és az intézményekkel kapcsolatban álló társadalmi csoportok közötti játszmák összehasonlító tanulmányozása. Hiszen a magyar földreform, de az egész gazdaságpolitika végrehajtása kapcsán is egész sor olyan kérdés merül föl, ami a Simon által fölvetetthez hasonló.

A „Dél-Szlovákia szlovák kolonizációjának elképzelései és tervei” c. 3. fejezetben Simon előbb visszatekint az előzményekre, majd vázolja a „kolonizáció alapelveinek megfogalmazását az Állami Földhivatal és a Csehszlovák Nemzeti Tanács testületeiben”. Itt átvesz egy utódállami toposzt, megállapítva, hogy „a nemzetpolitikai szándékú telepítések gyakorlata az újkori magyar állam történetében sem volt ismeretlen.” Ez a megállapítás a gyakorlat szintjén csak korlátozottan érvényes. Ahogy maga Simon is megállapítja, nálunk „a hangzatos szándékok megvalósulásából... szinte semmi sem lett” (63. o.) – de akkor hol is látható a nemzetpolitikai telepítések magyar gyakorlata? A szövegben összemosódik a politikai közbeszéd eldurvulása, amely valóban már a dualizmusban bekövetkezett (v.ö. Beksics szövegeivel), és a kormánypolitika, amely például az 1894-es telepítési törvény kapcsán sok mindennel vádolható, csak éppen nemzeti radikalizmussal nem.

A könyv következő részeiben (4, 5, 6. és 7. fejezet) az elhatározott kolonizációs politika megvalósulásának állomásait írja le Simon. Ez a könyv gerincét jelenti, a hatalmas anyag tömör és logikus földolgozását. Egyik vezető témája a földreform irányításáért folytatott politikai harc, egyrészt a pártok, másrészt csehek és szlovákok között. E harcokba illesztve, arra fölépítve tárgyalja a kolonizáció katonai szempontú alakítását. Ez nem merült ki abban, hogy a volt légionáriusokat különösen preferálták a telepítéseknél, vagy, hogy a légionáriustelepeket a hátráltatásban a vasútbiztosítás szempontjai szerint helyezték el. E katonai szempontú szervezés odáig is elment, hogy e telepek lakói tagjai voltak az Agrárpárt félkatonai szervezetének, a Parasztlóvasságnak (*Sedliacká*

jazda), lögyakorlatra jártak, otthon is fegyvert tartottak (100. o.), ami kihathatott arra is, hogyan viszonyultak magyar szomszédaikhoz.

Simon nagy munkát végzett a levéltári forrásokban kevésbé tükröződő magántelepítések föltérképezésével. Ez az a terület, ahol a legtöbb új információval szolgál, hiszen erről korábban keveset tudtunk. Ahogy az általa a földreformmal kapcsolatban föltárt új adatok több mint megkétszerezték azokat a számokat, melyek a földreform kapcsán magyaroknak juttatott területet és a kedvezményezett gazdaságok számát mutatják, úgy a szlovákiai telepítések és a telepesek számát is átírják Simon új eredményei, elsősorban a magántelepítések számbavétele kapcsán. Sajnos, ebben a vonatkozásban a kárunkra – az állami telepítések 24 000 hektárnyi területe mellé kb. további 18 000 hektárnyi magántelepítés járult, összesen másfélszer akkora terület, mint amennyit a teljes magyar lakosság mindenféle jogcímen a földreform kapcsán nyert. Erre 3300 cseh, morva és szlovák telepes család jutott, majd húszezer ember (167–168. o.).

A megvalósult kolóniák persze ezer akadállyal küzdöttek, melyeket Simon részletesen be is mutat. Ez végül is természetes, máshol sem volt másként, az életet csak igen erőszakosan lehet a kormányzati elképzelések Prokrasztész-ágyába gyömöszölni. Ennek is betudható, hogy míg az eredeti tervek kb. 80–100 000 hektárra telepítendő 7–20 ezer szláv családról, illetve a mérvadó szlovák politikus, Ivan Daxner 1924-es *Vnutorná kolonizácia na Slovensku* (Belső kolonizáció Szlovákiában) című pamfletjében egyenesen egymillió hektárra telepítendő 100 ezer családról, félmilliónál több emberről szóltak, a kolonizáció fent áttekintett ideiglenes mérlege jóval szerényebb volt. Ám ha lenne a munkában nemzetközi kitekintés, akkor az is látszódná, hogy ez a tervekhez képest szerény megvalósulás is egy viszonylag jelentős eredmény a más országokban elértékhez képest.

A telepítések szándékolt szlovákosító hatásának eredményességét Simon igen differenciáltan értékeli. Szerinte az adott időtávlatban egyértelmű kudarcról lehet beszélni a szlovákosítás vonatkozásában, ekkora volumenű telepítéssel ennyi idő alatt még nem lehetett a szándékolt hatást elérni. De nem veszi szem elől, hogy hosszabb távon, illetve a közvetett hatásokat, pl. a telepítések iskoláinak hatásait tekintve itt olyan alapokat tettek le, melyekre egy ütemmel később tovább építhettek.

Ahogy a csehszlovák telepítések erőszakos gyakorlatáról, úgy az 1938-as magyar visszacsapásról is kereken fogalmaz Simon, minden mentegetés nélkül. A telepítések jogszerűsége ugyanis széles fronton

támadható lett volna, már csak azért is, mert az új viszonyok telekkönyvezése a legtöbb helyen nem történt meg. A finomabb jogi megoldások alkalmazása helyett a telepésekkel, noha többnyire nem állami erőszakkal, de nagyobbrészt a helyi magyar lakosság által kialakított rövid úton (beleértve kirablásukat is) bántak el. A cseheket egyszerűen elkergették, a távolabbról érkezett, illetve a helyi szlovákokból toborzódott telepések némileg több kíméletet kaptak. Ez a szomorú epilógus, melyhez Simon a szlovákok mellett a minisztertanács, az FM és a képviselőház forrásait is fölhasználta, nem hagy kétséget az iránt, hogy a magyar politika alapvető („nemzetpolitikai”) jellegében és legjobb képviselőiben (pl. Teleki) is tükrösen szimmetrikus volt a korábbi csehszlovák telepítési politikával, a vidéki termelőket és közösségeket a nemzeti állam végvidékének, őrléheinek tekintette.

A könyv érvelésével szembeni eddigi felvetéseket az motiválta, hogy Simon szilárdan megalapoz a folytatásnak és ugyanakkor kedvet csinál kérdései továbbgondolásához, további kutatásokhoz. Ám a kritikai (pl. földreformra vonatkozólag tett) észrevételek figyelembe vételével is csak úgy lehet összefoglalóan értékelni e munkát, hogy egy kiemelkedően fontos téma szakszerű, tömör, könnyen olvasható és láthatóan régi-módi politikai tisztességgel és visszafogottsággal megfogalmazott tárgyalását tartjuk a kezünkben. Arról Simon nem tehet, hogy csak ezt az egy könyvet írta meg, és nem azt a két másikat, melyeknek ötlete éppen az ő nagyarányú forrásföltárásra és elemzésekre alapuló fejtegetései kapcsán a recenzens fejében fölmerült. Ez az egy könyv, úgy ahogy van, maradéktalanul ajánlható, szakembernek és érdeklődő laikusnak egyaránt.

Az elérést megkönnyíti, hogy a mű az Interneten is megtalálható: http://www.foruminst.sk/index.php?p=&t=a&xp=&Data_Id=179&-link=publ/nostratempora/15/nostratempora15,,&MIId=&Lev=-&Ind=5&sword=&sgroup=&publsor=&SearchPubl=&P=index,hu